ПРОТИВ ПЛАНОВЕТЕ ЗА ПРЕМЕСТВАНЕ НА ГОЛЕМИЯ ДОЛМЕН ОТ С. ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ В МУЗЕЯ В ЕЛХОВО

-I-

МЕГАЛИТИТЕ У НАС – НАЛИЧНОСТ И СЪВРЕМЕННА ДАТИРОВКА

Когато древните люде на Балканите потърсили устойчив материал, в който да оставят свой духовен отпечатък или който да ползват за стопански нужди, те естествено се насочили към заобикалящите ги скали и каменни късове. В новокаменната, каменно-медната и бронзовата епоха в редица райони по света местните обитатели създават ***скално-насочена култура***. В своя първичен стадий тя се изразява в почитане на ***готови природни скални форми***. По-късно се насочва към създаване на ***обработени паметници***.

Със сечива от относително по-твърди каменни късове (кремъци, вулканично стъкло и др.) почнали да дялат или дълбаят относително меки скални повърхности (пясъчници, вулканични туфи, варовици и т.н.). Впоследствие започнали да ползват и метални сечива. Така се зародили археологичните обекти, които днес наричаме „***скално-изсечени (издълбани) паметници***”.

Минали векове, техническите умения на хората се развивали и наред с желанието да ***отнемат*** материал от наличната скала се появило ***желанието за градеж*** – да сглобят от естествени или обработени каменни блокове нещо свое, някакъв нов, специфично човешки знак. Любопитното в случая е, че в различни райони по земята имало ***не само различни материали*** за строителство, ***но и различни идеи*** за това как да се гради. Практически се наблюдават ***два съществено различни подхода в градежите: зидане и сглобяване***.

В редица райони се зародила идеята за ***зидане*** от малки каменни блокчета или от тухли (най-напред сушени, а по-късно – изпечени) – напластяване на елементите по слоеве един върху друг, така че те контактуват по плоските си стени. Така се осъществил ***стандартният подход, който бих нарекъл „микролитен”***.

В други райони на Евразия хората решили да градят чрез ***групиране*** или ***сглобяване*** на огромни каменни блокове – повече или по-малко одялани - и така реализирали „***мегалитния” подход***. ***Мегалитите са древни съоръжения (бронзова и рана желязна епоха), създадени чрез групиране или сглобяване на минимален брой максимално големи и грубо обработени монолитни скални блокове.*** В сглобено състояние блоковете контактуват не по плоските си стени, а само по страничните си ръбове, по кантовете. Мегалитният културен слой у нас изглежда обхваща бронзовата и ранната желязна епохи – XV-Vв.пр.Хр.

Мегалитите се срещат в две базови строителни форми – менхири и долмени.

Менхирите са относително големи и тежки съвсем грубо оформени колоновидни скални късове, забити вертикално в терена. Срещат се както индивидуални, така и в групи: в праволинейни редици, в безредни групи, в двумерни правоъгълни решетки, в кръг (т.н. кромлехи).

Долмените са по-сложни конструкции. В архитектурно отношение те са опит да се издигне грамадна плоча над земята и да се закрепи така хоризонтално. Различават се поне ***три основни типа прости долмени*** според вида на поддържащите елементи: долмени тип „маса” (плочата е подпряна върху 3-4 вертикални камъка), долмени тип „камера” (плочата е подпряна върху 2, 3, 4 вертикални плочи-стени, забити в правоъгълен план), долмени тип „цилиндър” или „шатра” (плочата е подпряна върху 6 или повече плочи-стени, забити в шестоъгълен или по-сложен план).

Долмените в Тракия според официалната датировка по класическите археологични подходи са строени най-малко в продължение на 7-8 века, в периода XII-VI в. пр. Хр. По-простите мегалитни съоръжения – менхирите и техните групи – вероятно са по-ранни.

Скално-изсечените паметници безспорно се срещат както в Северна, така и в Южна БЪЛГАРИЯ, но повечето са в източната половина. Това са скални кръгове,

стълбища, ямки, улеи, трапецовидни ниши, камери, шарапхани (шарапташи), цели комплексни скални светилища (Белинташ, Фотиново, Перперек, Татул, Бегликташ и др.). В най-голямо количество и разнообразие ги намираме на юг в Източните Родопи, а също така в североизточния район, който се простира от Шумен през Мадара, Провадия до Камен бряг. Отделни екземпляри са пръснати в Западните Родопи, Сакар, Средна гора, Източния и Централния Балкан, т.е. винаги в планински ландшафти.

Менхирите и вариациите им В БЪЛГАРИЯ са оцелели в достатъчно значимо количество, за да докажат, че не са спорадична, инцидентна проява. Менхирите днес се оказват поне 150-тина: класически индивидуални (3-4), останки от редици (2), кромлехи (2) от по 20-тина менхира всеки, правоъгълни менхирни решетки (3-4 с общо стотина менхира). Географски се срещат само в Източна България, в район, който започва на юг от Сакар планина, а завършва на север в Плевенско и край Плиска.

В ГЪРЦИЯ има не повече от 10 индивидуални менхира.

В ТУРЦИЯ има около 1000 групирани менхира при гр. Лалапаша, Одринско.

Долмените са само в Югоизточна БЪЛГАРИЯ, най-много са запазени в планините Странджа, Сакар и Източни Родопи, но се срещат на север край Казанлък и Котел, на запад до Старосел, на изток до Маслен нос. Вероятно са оцелели не повече от 100-110.

В ГЪРЦИЯ са 20-тина, повечето в южните разклонения на Източните Родопи, но има и на о-в Самотраки, о-в Наксос и до селцето Димини край Лариса.

В ТУРЦИЯ са около 300 северно от паралела на гр. Лалапаша до границата с България в Странджа.

ПРИБЛИЖЕНА **ЛОКАЛИЗАЦИЯ И ХРОНОЛОГИЯ**
НА ЧЕТИРИ ТИПА ДРЕВНИ СТРОИТЕЛНИ КУЛТУРИ
ПО ДНЕШНИТЕ БЪЛГАРСКИ ЗЕМИ В ЕПОХАТА ПРЕДИ ХРИСТА:

1 – Култура на скално-изсичане (~2000 обекта; 20-10 в.пр.Хр.)
2 – Култура „нураги" (само 1 обект; 12 в.пр.Хр.)
3 - Мегалитна култура (~200 обекта; 12-6 в.пр.Хр.)
4 – Могилна култура - класически тракийски могили с погребения, с каменни гробници или с цели храмове(~2000 обекта; 5-2 в.пр.Хр.)

Ето някои обзорни класически публикации за мегалитите в днешните български земи. Подредени са хронологически:

1/ Братя Шкорпилови: „*Паметници из Българско. Дял I, част I: Тракия*", С., 1888.

2/ Подробно резюме от студията на Братя Шкорпилови „Паметници из Българско. Дял I, част I: Тракия", С., 1888, е публикувано на немски език в списанието
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, XVIII, 1888, S.285-288 под заглавие *Pametnici iz Bulgarsko.* Като автор на резюмето е посочен Woldřich.

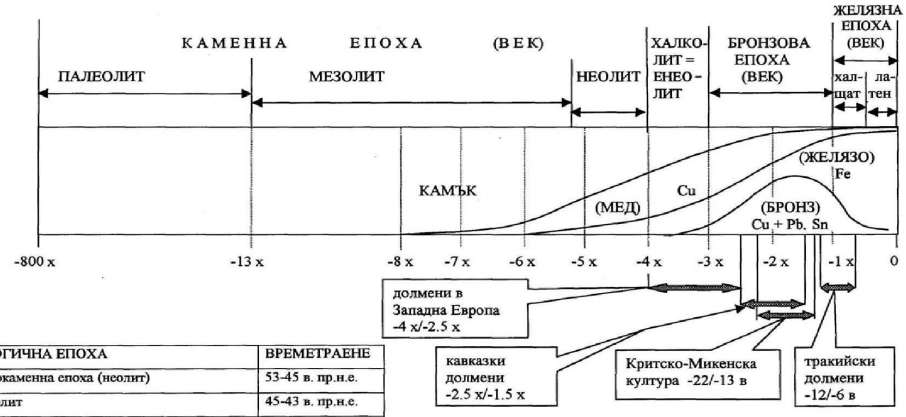
3/ К. и Х. Шкорпилови: „Североизточна България в географическо и археологическо отношение”
- *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*”, книга VII, изд. Минист. на нар. просв., С 1892, стр. 3-83.
4/ St.Bontscheff: „Dolmen im sudlichen Bulgarien”
– *Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft fur Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, Jahrgang XXVII, Nr.5, 1896, S. 35-36.
5/ Г.Бончев: „Мегалитни паметници в Сакар планина”
– *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, том 18, стр. 659-703 (1901).
6/ Карел Шкорпил: „*Старини в Черноморската област, Част I – Мегалитни паметници и могилища*”, изд. Народен музей София, С., 1925.
7/ „*Тракийски паметници, том I: Мегалитите в Тракия*, *Част 1*”, под ред. на Ив. Венедиков и Ал. Фол, изд. Наука и изкуство, С., 1976.
8/ „*Тракийски паметници, том III: Мегалитите в Тракия, Част 2 – Тракия Понтика*”, под ред. на Ал. Фол, изд. Наука и изкуство, С., 1982.

-II-

ВЪЗМОЖНОСТ ЗА УТОЧНЯВАНЕ НА ДАТИРОВКАТА НА МЕГАЛИТИТЕ У НАС

Датирането на паметниците от скално насочената култура е силно затруднено от самото им естество: дялани скали без никакви органични остатъци; евентуално парчета от керамични съдове, които не са задължително синхронни с обектите, издялани в скалите. Нейният висш стадий – долмените – засега официално се датират в периода XII-VI в. пр. Хр. Всичките датировки засичат не времето на създаването на мегалита, а неговото най-ранно използване, т.е. дават горната граница. Остава открит въпросът за долната граница, понеже никой не може да гарантира, че не е имало и по-ранно използване, от което просто не са останали следи. Известна надежда за преодоляване на този проблем носят някои нови физични методи за датировка, от чието овладяване и прилагане България може само да спечели. Става дума за т.н. ***оптически стимулираната луминесценция (ОСЛ) или фотолуминесцентно датиране.***

♦ НАЙ-СТАРИТЕ ДОЛМЕНИ В СРЕДИЗЕМНОМОРСКИЯ РЕГИОН (А МОЖЕ БИ И В СВЕТА?) СА ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИТЕ. НАПРИМЕР ВЪВ ФРАНЦИЯ ИМА ДОЛМЕНИ, ДАТИРАЩИ ОТ 40 в.пр.Хр.
♦ НАЙ-МЛАДИТЕ (*ПОСЛЕДНИТЕ?*) ДОЛМЕНИ ИЗГЛЕЖДА СА СЕ ПОЯВИЛИ В ЗЕМИТЕ НА ДНЕШНА БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 12-6 в.пр.Хр..
♦ КАВКАЗКИТЕ СА СЪВРЕМЕННИ НА КРИТСКО-МИКЕНСКАТА КУЛТУРА.

АРХЕОЛОГИЧНА ЕПОХА	ВРЕМЕТРАЕНЕ
ранна новокаменна епоха (неолит)	53-45 в. пр.н.е.
среден неолит	45-43 в. пр.н.е.
късен неолит	43-41 в. пр.н.е.
ранна каменно-медна епоха (=халколит=енеолит)	41-36 в. пр.н.е.
късен халколит	36-31 в. пр.н.е.
ранна бронзова епоха	30-19 в. пр.н.е.

СЪПОСТАВИТЕЛНА ХРОНОЛОГИЯ НА ДОЛМЕНИТЕ В СРЕДИЗЕМНО-МОРИЕТО

У НАС КЪМ 1900г. ИМАЛО ЗАПАЗЕНИ ОКОЛО 800 ДОЛМЕНИ, НО ДО ДНЕС СА ОЦЕЛЕЛИ В РАЗЛИЧНА СТЕПЕН НЕ ПОВЕЧЕ ОТ 120, РАЗПОЛОЖЕНИ В САКАР (~30), СТРАНДЖА (~70 У НАС и още в турска Странджа) И ИЗТОЧНИТЕ РОДОПИ (~20 У НАС и още в гръцките Източни Родопи).

Ето няколко български публикации, които описват накратко метода и обосновават полезността му спрямо Балканските мегалити:

1/ Л.Цонев, Д.Колев: «Мегалитите в България през погледа на един физик»
- сп. *Светът на физиката*, кн.2 (2010), стр.234-256.

2/ Л. Цонев, Д. Колев: „Физични изследвания върху мегалитите в България”
- В сборника *Физика, култура и образование – Материали на XXXVIII национална конференция по въпросите на обучението по физика, Ловеч, 8-10.04.2010*, Херон прес, С 2010, стр. 79-87.

3/ Л.Цонев, Д.Колев: «Мегалитите на Балканите: наличност, ориентация и необходимост от прецизно датиране»
- сп. *Наука* (СУБ), кн.4, год.XX (2010), стр. 39-46.

4/ Л.Цонев: «*Мегалитите в България*», изд. Фараго, С 2010.

5/ Л.Цонев, Д.Колев, В.Стойчев: *Он-лайн каталог „Мегалити на Балканите”* (www.balkanmegaliths.bgjourney.com). Той систематизира обектите с желанието да помогне за бъдещото им изучаване, включително по нови методики.
6/ „*Мегалитите на Балканите*” – сборник с материали от I симпозиум в София 2009г., изд. Захарий Стоянов и изд. на СУ „Св.Кл.Охридски”, С 2009.

Датирането чрез оптически стимулирана луминесценция (ОСЛ) се основава върху способността на кварцовите зърна в скалите, от които се градят мегалитите, да ***акумулират енергия от радиоактивния фон във формата на латентна (скрита) луминесценция.***

Лъченията от т.н. радиоактивен фон избиват електрони от стандартните им места в кварцовите песъчинки. Повечето от така възбудените електрони практически веднага изсветват излишната си енергия и се връщат по обичайните си места в кристалната решетка.

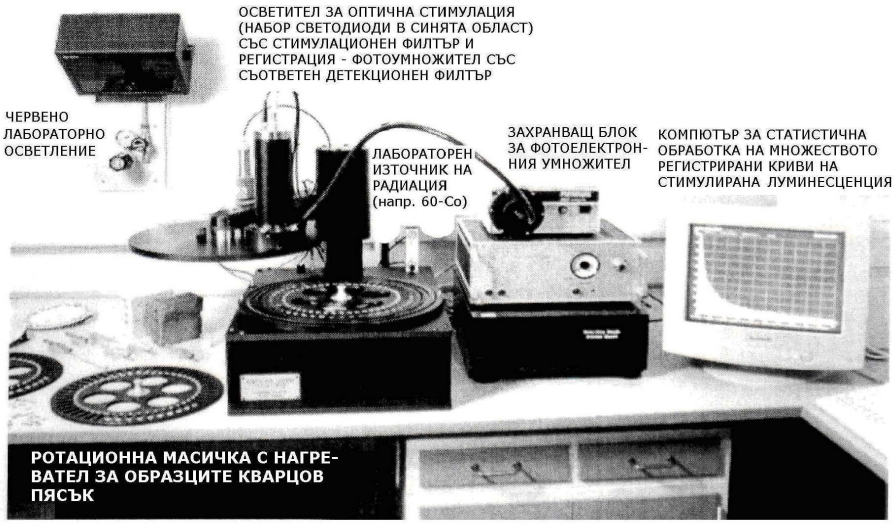
Малка част от тях, обаче, мигрирайки в кристалчето, попадат в т.н. ***уловки*** – дефекти в природния кварц - и могат да останат там милиони години, запазвайки наднормената си енергия.

С течение на времето и при отсъствие на стимулация уловките в кварцовите частици акумулират възбудени електрони, които образуват своеобразен гиологичен или археологичен **запис**. Това е запас от енергия, която радиоактивното облъчване е предало на възбудените електрони и който се съхранява в кварцовите зърна под формата на латентна (скрита) луминесценция. Тя може може да се превърне в действителна (явна) луминесценция при **стимулация** на кварцовите песъчинки. Ако някакъв външен фактор активира, стимулира уловените електрони, т.е. им придаде малка допълнителна енергия, те излизат от уловките и се връщат по стандартните си места в кристала като при това излъчват акумулираната наднормена енергия във вид на светлина – стимулирана луминесценция. Така записът се изтрива, нулира. От този момент почва натрупването на нов запис.

Външните стимулиращи фактори са два типа: термичен и оптичен. Според стимулатора говорим за термо- или за фотолуминесценция. **Термичната стимулация** се осъществява при загряване до температури около и над 500° – например при изпичане на античната керамика или при пожар в някакъв античен обект. **Оптичната стимулация** се осъществява при осветяване на кварцовото зърно със светлина, която съдържа зелена или синя компонента – каквато е слънчевата светлина. Това може да се случи когато дълго време се обработва каменен блок на дневна светлина преди да се употреби за изграждане на някакво съоръжение.

И така, песъчинките изпълняват ролята на природен **дозиметър -** по измерената тяхна луминесценция $\mathbf{L_A}$ може да се съди за **археологичната доза** $\mathbf{R_A}$, погълнатата от тях от момента на сглобяването на мегалита до момента на измерването на пробата. По дозиметричен път се определя **едногодишната доза** $\mathbf{R_Y}$, която песъчинката поема в мястото, където се намира мегалитът. Накрая **възрастта** на мегалита **T** се определя като частно: $\mathbf{T = R_A / R_Y}$**.** Точността на резултата по-силно зависи от точната стойност на знаменателя – годишната доза, затова се изисква особено дозиметрично внимание и майсторство. В добрите случаи грешката е 5-7%.

Съвременната апаратура за луминесцентно датиране се произвежда от датския изследователски център RISØ. Ето как изглежда тя:

Автоматизиран луминесцентен четец с широкоивично синьо-зелено възбуждане (Производител: фирма RISO -Дания)

Фотолуминесцентната датировка на мегалитни обекти е развита в детайли в работите на проф. Янис Лирицис (Егейски университет, о-в Родос, Гърция) от края на XXв. Научно-изследователски групи по ФЛ датиране вече съществуват от десетилетия в Солун, Ксанти, Родос, а също и в Истанбул, да не говорим за други страни по света: САЩ, Естония, Холандия, Южна Африка, Китай и т.н ит.н. През септември 2009г. в Делфи (Гърция) се проведе първият международен симпозиум по луминесцентно датиране в археологията с участието на 40 специалисти от цял свят. Следващият симпозиум ще се проведе приз 2012г. в Португалия. България все повече изостава в тази област от световните тенденции.

За пръв път в България бе анонсирано намерение за усвояване на тази методика в рамките на Договор № ДО 02-247/18.12.2008 с НФНИ към МОН „*Лазерни методи за диагностика в археологията*", обединяващ специалисти от ИФТТ-БАН, Физ. факултет при СУ „Св. Кл. Охридски", НАИМ-БАН).

Ако учени от трите балкански страни (Гърция, Турция, България) обединят усилия, има надежда балканската група мегалити да бъде прецизно вместена в хронологичната рамка на огромния европейско-средиземноморски мегалитен район.

По-подробно описание на метода от самите му създатели може да се намери в следната специализирана литература.

1/ M.Aitken, G.A.Wagner, V.Mejdahl: "*Thermoluminescence Dating*" (1978)
2/ M.Aitken: "*Science-based Dating in Archaeology*" (1990)
3/ R.E.Taylor, Martin J.Aitken: "*Chronometric Dating in Archaeology (Advances in Archaeological and Museum Science)*" (1997)
4/ M.Aitken: "*An Introduction to Optical Dating*" (Oxford University Press, 1998)
5/ П.А.Ваганов: „*Физики дописывают историю*" (изд. Ленинградского ун-тета, Л 1984).
6/ I.Liritzis: "Advances in Thermo- and Opto-Luminescence Dating of Environmental Materials"
- *Global Nest: the International Journal*, Vol.2, No.1 (2000), pp.29-49.
7/ P.S.Theocaris, I.Liritzis, R.B.Galloway: "Dating of Two Hellenic Pyramids by a Novel Application of Thermo-Luminescence"
- *Journal of Archaeological Science*, Vol. 24 (1997), pp.399-405.

Основното и непременно изискване, което трябва да е изпълнено, за да може да се приложи луминесцентната техника за датиране към един мегалитен обект е следното: подземните части на съставящите го блокове да не са били никога осветявани от слънцето от момента на създаването му. В нашия случай това означава каменните блокове никога да не са били изваждани от мястото, където са били забити при сглобяването на паметника. С други думи евентуално днешно местене на долмен или менхир ще унищожи завинаги дори принципната възможност да се направи опит да бъде датиран някога по обективния луминесцентен метод.

-III-

КОНКРЕТНО ЗА ГОЛЕМИЯ ДОЛМЕН ПРИ С.ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ

В землището на с.Г.Дервент, Дервентски възвишения – Западна Странджа, има общо 3 долмена. Единият (нека е условно №3) е в селското гробище, непосредствено до кльона, но вътре в охраняваната зона – еднокамерен с дромос, отхлупен. Вторият (нека е условно № 2) е може би най-големият в Странджа, двукамерен с дромос, като и трите капака са по местата си. Третият (нека е условно № 1) е еднокамерен с дромос, запазен е на място капакът на камерата. Изучават се от екипа на Д.Агре и Д.Дичев поне от 2004г. насетне. Първият и вторият са съседни – на по-малко от 100м един от друг. Входните им плочи са разбити от вандали на едри късове и са забележителни с това, че върху тях има гравирани релефи с тракийска символика. Такава орнаментика не е намирана върху никой друг долмен на Балканите.

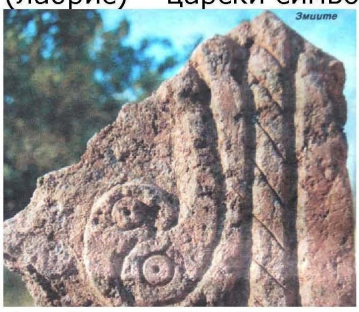
НАХОДКИ ОТ ДОЛМЕНИТЕ ПРИ с.Г.ДЕРВЕНТ (*снимки Д.Агре от периодичния печат „Дума", "Сега", "Труд","Одисей"*)

Фиг.1:Фриз-Двуостра брадва (лабрис) – царски символ

Фиг.2:Фриз- Меандър и змийски глави

Фиг.3:Фриз-Змийски глави

Фиг.4:Бронзова гривна

Резултатите са обнародвани в следните специализирани публикации:

1/ Д. Дичев: *„Проучване на долмен, намиращ се в землището на с.Голям Дервент, община Елхово"*

- Археологически открития и разкопки през 2005г., изд. НАИМ, С., 2006, стр. 110-112.

2/ Д. Дичев: **„** *Долмен № 2 в землището на с. Голям Дервент, община Елхово"*

- Археологически открития и разкопки през 2007г., изд. НАИМ, С., 2008, стр. 155-156.

Какво предизвика моята тревога и настоящата публикация?

През есента на 2010г. научих, че археологичният екип Агре/Дичев иска да бъде преместен долмен от село Голям Дервент, за да бъде монтиран наново в двора на сградата, където се помещава археологичната експозиция на музея в град Елхово. Разбрах, че става дума за долмен № 2, най-големия от трите. Замислено е да бъде пренесен именно той, затова оттук насетне ще става дума само за него.

Долменът вече е подложен на изчерпателни археологични разкопки и ценните му начупени входни плочи с гравираните релефи са прибрани в музейни хранилища.

За опазване на тялото на самия долмен не са взети предпазни и укрепителни мерки, на терена няма нито ограда, нито табела.

Без никаква публичност, обсъждане и без да се взема под внимание мнението на жителите на с.Голям Дервент, направо се подготвя радикалната стъпка - преместването му в Елхово: (1) кметът на Елхово вече е правил запитване до НИОНКН, чийто отговор не ми е известен; (2) архитект прави скици, чрез които търси най- подходящото разполагане на долмена след пренасянето в двора на къщата, отредена за археологическата експозиция на елховския музей.

Какви са основните аргументи на археолозите за местенето на мегалита?

1/ Долменът вече е окончателно изучен от археолозите чрез разкопките им.
2/ Долменът е много ценен заради релефите на входните му плочи.
3/ Поради огромната опасност да бъде разрушен от иманяри, долменът трябва да бъде спасен, а това може да стане само чрез пренасянето му в музея в Елхово.
4/ Посещението на долмена е затруднено, понеже той е разположен зад кльона.
5/ Пренасянето ще улесни експонирането („социализацията”) на долмена, понеже експонирането му на оригиналното място би струвало няколко милиона лева за изграждането на път и инфраструктура.

Какви са моите аргументи против местенето на мегалита?

(А) ОТ НАУЧНО ГЛЕДИЩЕ

Познанието е безкраен процес, а не еднократен акт, то никога не свършва. Археологичните разкопки не изчерпват познанието за долмена. Изучаването му трябва да продължи и в бъдеще евентуално по други методики като например (а) датиране по физични методи (например чрез оптично стимулирана луминесценция), (б) проучване на връзката с ландшафта, с околната топография, на ориентацията. Но за тази цел не бива да се нарушава автентичността му, не бива да се извършват необратими действия, които биха унищожили възможността за следващи проучвания.

Чудесно е, че строшените от вандали входни плочи са прибрани в музей за съхранение и реставрация; това е напълно достатъчно за спасяването им.

(Б) ЗА ИМАНЯРИТЕ И КЛЬОНА.

Б-1/ Не бива жителите от с.Голям Дервент, а също така и любителите на старините у нас (които всъщност осъществяват прословутия културен туризъм) да бъдат обявявани голословно за иманяри само поради интереса им към долмените.

Б-2/ Иманяри не посещават долмени, които вече са разкопани докрай от археолозите, особено от екипа на Агре/Дичев, който ги изгребва до дъно.

Б-3/ Поради предстоящото включване на България в зоната „Шенген" властите спешно почват сериозно да затягане на пропускателния режим около границата и да засилват охраната на границата с Турция, включително възстановяване на мрежовите огради (кльон) и на пропускателния режим. Това от една страна ще намали апетитите на потенциалните иманяри, а от друга ще позволи по-добър контрол върху посещението на долмените.

Б-4/ Посещение на археологични недвижими обекти зад кльона вече е уредено по елементарен начин в Малко Търново: ако искате да посетите светилището Мишкова нива, записвате се в музея и там ви осигуряват водач, в чийто съпровод полицията ви пропуска да минете през кльона.

(В) ЗА СОЦИАЛИЗАЦИЯТА

В-1/ Чрез преместването на долмена ще се лиши с. Г.Дервент от туристическа забележителност, която от векове си е в неговото землище и е надежда за развитие на културен туризъм.

В-2/ Огромната сума, която според археолозите била нужна за експониране на обекта на място – милиони левове, е направо абсурдна и говори по-скоро за нездрав апетит! Не са нужни нито нов път, нито инфраструктура, каквото и за значи тази дума. Съвсем достатъчна е една добре маркирана пътека (екопътека) и няколко пейки, обозначителна ограда и качествена табела с пояснения при самия обект. Те и до днес липсват – вече поне 5 години след разкопките. Пешеходният излет от селото до долмена трае не повече от 30-40 минути спокоен ход. Като добър пример може да служи експонирането на кромлеха при с. Долни Главанак до Маджарово (Изт. Родопи).

В-3/ По-изгодно и за самия музей в Елхово ще бъде да организира транспорт на туристическите групи с микробус и екскурзовод, като комбинира посещението на долмените в с. Г.Дервент с други забележителности. Така работят вече десетилетия, например, нашите съседи - туристически фирми от Истанбул организират екскурзии до Лалапаша с посещение на долмени в турска Странджа. Да не би там да няма иманяри?

В-4/ Ако пък е толкова нужно реставрираните каменни релефи да бъдат експонирани непременно в компанията на долмена, от който са взети и докарани в музея, то нищо не пречи в музея на Елхово да се построи макет на долмена. Примерите са много. Така е постъпено с гробниците в Казанлък и в с. Александрово. Оригиналният Мадарски конник не е отрязан от скалата си, а си е оставен на мястото си въпреки опасността от ерозия; в Нац. археол. музей има негово копие. Стенописи от църкви се местят, без да се местят самите църкви. Нещо повече: в самия оригинален долмен на място може да се вградят макети на счупените плочи с релеф, които са вече прибрани в музей.

(Г) КАКВО ТВЪРДИ ЗАКОНЪТ ЗА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО (2009г.)

В него никъде не се споменава „пренасянето" при изброяването на разнообразни начини и възможности за опазване на недвижимите културни паметници! Дори напротив.

Г-1/ Според Закона недвижимите археологични обекти са <u>неделими от мястото</u> и околната среда, където са създадени.

Г-2/ Според Закона <u>грижите</u> за археологични обекти в риск са следните: охрана, означаване с табела, ограждане, консервация, реставрация, укрепване, социализация, мониторинг.

Г-3/ Според Закона грижите се полагат от собственика – държавата, общината, музея.

Г-4/ Според Закона музеите съхраняват само движимите културни ценности. Недвижимите ценности музеите може само да опазват и представят пред публиката.
Г-5/ Според Закона представянето на културните ценности пред публика става при условия и по начин, които не поставят под заплаха физическата цялост и състоянието на културните ценности;
Г-6/ Според Закона теренното проучване трябва да осигури теренна консервация, която да предотврати увреда и разрушаване на находките, както и загуба на свързана с тях информация. (*Именно такава загуба ще настъпи при местенето на долмена и именно срещу нея възразявам аз, като имам предвид възможността за луминесцентно датиране, спомената по-горе в този материал*.)
Г-7/ Според Закона от недвижимите културни ценности може да се прави по 1 копие за музейни цели по следните причини: (а) ако оригиналът е застрашен и (б) за да се осигури подходящо експониране на паметника; репликата, обаче, задължително трябва да се отличава по размер от оригинала поне с 1/10 и да бъде маркирана като копие.

-IV-
ЗАКЛЮЧЕНИЕ: ПРОТИВ ЕДНА ЛОША ТЕНДЕНЦИЯ

По неизвестни за мене причини у нас се оформя вече цяла тенденция за преместване на недвижими археологични обекти и то не какви да е, а само мегалити. Защо се посяга именно на тях? Защото е най-евтино ли? Мегалитите се оказват най-беззащитният обект. Никой не мести, например, цели крепостни стени, скални светилища, антични пътища или римски и средновековни черкви. Никому не хрумва да мести класически тракийски гробници в Източните Родопи (с.Черничино край гр. Маджарово; с. Долно Луково край Ивайловград), в Странджа (в местността Пропада край Малко Търново), в полите на Стара планина (в Казанлъшко, до с. Врани кон при Омуртаг) и т.н.

Ето списък на злоупотреби с мегалитни обекти у нас:
(1) Долмен от Белеврен (Странджа) е преместен при музея в Бургас, вероятно още през 50-те години на ХХв. Днес е експониран изключително несполучливо.
(2) Долмен от с.Изворово (Сакар) е преместен при музея в Хасково. Правен е опит да се премести пак там и менхирът Чучул камък от с. Овчарово, Сакар пл., но местното население се възпротивило.
(3) В 1992г. Г.Китов намира долмен при Малката могила, Казанлъшко. 3г. НИПК и местните власти не правят нищо за охраната му. Тогава Китов сам взема решение и премества долмена при Голямата арсеналка, след което НИПК го критикува. И толкоз, преместването вече е факт.
(4) Макар и недовела до местенето му, тъжна епопея се разигра и с кромлеха при с.Старо Железаре, Пловдивско, открит също от Г.Китов 2002г. След като разкопава до дъно покриващата го могила, Китов изоставя обекта открит и беззащитен срещу ерозията (тук изобщо не говорим за иманяри). Въобще не питам какво мисли НИПК/НИОНДН по въпроса – най-вероятно нищо. Резултатът от бездействието може да види всеки посетител насред полето край селото.
(4) Ще добавя тук и един пример от Турция. Долмен от Странджа е преместен при музея в Одрин.

Това не са примери за подражание, а заслужават само укор! Това са прецеденти, които не бива да се ползват като обосновка за местене на още и още мегалити!

Според мен тази тенденция е неприемлива от научно, социално и туристическо гледище. Бившият НИПК, днес НИОНДН, не прави нищо за спирането ѝ, Министерството на културата - също. През септември 2010 подадох молба до Министерството на културата (вх.№ 94-00-1918/23.09.2010) с копие до НАИМ с музей при БАН (вх.№ 863/23.09.2010) да извършат проверка по случая с Голям Дервент и ако сведенията ми се окажат верни, да спрат дейностите, които целят пренасяне на големия долмен в Г.Дервент от мястото му до музея в Елхово. Отговор нямам и от двете институции вече 4 месеца.

Лошата антимегалитна тенденция все пак не е повредила всичките мегалитни обекти у нас. На фона на изброените безобразия мога да спомена и няколко добри примера за запазване и експониране на мегалити у нас, които заслужават похвала и подражание.
[1] Реставрация и експониране на двойката долепени долмени в м. Нъчеви чаири (Сакар), общ. Тополовград.
[2] Реставрация на паднал долмен до с. Остър камък (Изт.Родопи).
[3] Експозицията на долменоподобни скално-изсечени камери в м.Яйлата до с.Камен бряг (Каварна).
[4] Пълното възстановяване на терена след разкопките на менхирите-девташи до Плиска, предприето през 70-те и 80-те години на ХХв. от археолога Рашо Рашев. Това е единствен по рода си пример за коректно отношение към паметниците след разкопки.
[5] Реставрирането, укрепването и експонирането на кромлеха при с.Долни Главанак, Маджарово (открит от Г.Нехризов в 1998г.). Паркинг, пътека и информац;ионни табла – това е съвършено достатъчно.
[6] Реставрирането и експонирането на долмените при с. Железино и при с. Плевун, Източни Родопи (Г.Нехризов).

Не всичко е загубено, но загуби несъмнено има. Ще позволим ли те да се множат? Тревогата ми за големия долмен при с. Голям Дервент засега си остава.

Любомир Цонев, ИФТТ-БАН, 26.01.2011г.